

УДК 37.017:159.947.5:17.022.1]:[796.071.081+796.071.085](045)

DOI: 10.31499/2307-4906.4.2023.295470

ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЙНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ У СПОРТСМЕНІВ КОМАНДНИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВИДІВ СПОРТУ

Сергій Яшук, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету фізичного виховання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-8309-5898

E-mail: S.yashchuk@ukr.net

Світлана Совгіра, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри хімії та екології, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-8742-7773

E-mail: sovgirasvitlana@gmail.com

Сергій Пензай, кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент, доцент кафедри теорії та методики спорту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3396-6728

E-mail: sparker530@gmail.com

У статті висвітлено проблеми формування мотиваційно-ціннісних орієнтацій у спортсменів командних та індивідуальних видів спорту. Показано, що у більшості наукових праць, присвячених вивченню спортивної мотивації, переважає розгляд окремих мотиваційних змінних, переважно основних спортивних мотивів діяльності. Виділено три основні аспекти вивчення мотивації загалом та спортивної мотивації, зокрема: топологічний (змістовий), структурний, динамічний. Досліджено мотиваційні змінні, які дозволять розглянути й охарактеризувати структуру спортивної мотивації у соціально-психологічному контексті у представників командних та індивідуальних видів спорту: зовнішні та внутрішні мотиви спортивної діяльності, ціннісні орієнтації, типи спрямованості особистості спортсмена, а також заздрість як один із мотивів, що забезпечують успішність у ситуації змагання.

***Ключові слова:** формування; мотивація; мотиви; цінності; орієнтації; мотиваційні змінні; юні спортсмени; взаємодія; командні та індивідуальні види спорту; команда.*

FORMATION OF MOTIVATION AND VALUE ORIENTATIONS IN TEAM AND INDIVIDUAL SPORTS ATHLETES

Serhii Yashchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Physical Education, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8309-5898

E-mail: S.yashchuk@ukr.net

Svitlana Sovhira, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Chemistry, Ecology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-8742-7773

E-mail: sovgirasvitlana@gmail.com

Serhii Penzai, Candidate of Sciences in Physical Education and Sports, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Sport Theory and Methodology, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3396-6728

E-mail: sparker530@gmail.com

*The article highlights the problems of forming motivational and value orientations among team and individual sports athletes. It showed that in the majority of scientific works devoted to the study of sports motivation, consideration of individual motivational variables, mainly the main sports motives of activity, prevails. Three main aspects of the study of motivation in general and sports motivation are highlighted, in particular: the topological (content) aspect, which involves consideration of the content of the main motives of activity; the structural aspect, which focuses attention on the internal structural characteristics of motivation and assumes the presence of a certain structure of interdependent motivational variables as a single entity, which, in fact, is motivation; dynamic aspect, which includes the entire complex of factors that ensure the process of formation, development, extinction of motivation, as well as the development of demotivation. Motivational variables have been studied that will allow to consider and characterize the structure of sports motivation in a socio-psychological context, in representatives of team and individual sports, in which the fact of having a team can determine the uniqueness of the combination and the degree of manifestation of these motivational variables: external and internal motives of sports activity, valuable orientations, types of orientation of the athlete's personality, as well as jealousy as one of the motives that ensure success in a competitive situation. It was revealed that the structure of sports motivation is a system of interrelated internal and external motives that ensure the desire to achieve high results in sports of higher achievements, which is determined by the social and psychological context – the presence or absence of a team as a group (“a single whole”), factors, that determine the specifics of the professional development of athletes. We see the prospect of further research in the development of programs that provide training for professional athletes to perform at national and international competitions. **Keywords:** formation; motivation; motives; values; orientations; motivational variables; young athletes; interaction team and individual sports; team.*

Дослідження спортивної мотивації, її структури, характеру взаємозв'язків із різними ціннісними характеристиками та мотиваційними змінними особистості не є новим та унікальним для сучасної науки. Ця актуальність обумовлена стійким інтересом до специфіки спортивної діяльності, оскільки в ній людина постійно долає суб'єктивне почуття втоми, втому, психологічний дискомфорт і не перестає прагнути високих досягнень, реалізуючи ресурсно-витратну активність.

Якщо звернутися до історії спорту, як особливого специфічного виду діяльності, стає очевидним, що перед професійними спортсменами постає проблема підвищення спортивної мотивації.

Ряд авторів зазначає, що спорт спочатку з'явився як тренувальна діяльність воїнів та мисливців, тому логічно, що спортивна мотивація формувалася із прагнення задоволення основних потреб людини – потреби у безпеці (необхідність бути сильним та витривалим, щоб протистояти стихії, бути здатним до захисту інших), харчуванні (необхідність добувати їжу, що пов'язано з силою, фізичною формою та витривалістю), а також потреби у виграші в соціальному змаганні (прагнення завоювати більш високе становище у соціальній ієрархії статусів) (О. Виноградова [5], Н. Олійник [9], П. Горностай [10] та ін.).

Автори також вказують, що еволюція спорту як виду діяльності призвела до

істотних змін його характеру (спорт став професійною діяльністю), тому цілком логічно, що змінилися й особливості спортивної мотивації і, відповідно, змінилися провідні мотиви спортсменів.

Сьогодні у фокусі уваги авторів виявилися різні аспекти спортивної мотивації (А. Белецька [4], П. Горностай [12], О. Марченко [7]). У вітчизняних дослідженнях особливої актуальності набули проблеми мотивації досягнення у спортивній діяльності, її внутрішньої та зовнішньої обумовленості.

Проте роботи науковців не вичерпали проблему, а, навпаки, засвідчили її глибину та визначили низку перспективних напрямів для подальшого вивчення природи мотивації у спорті вищих досягнень.

У дослідженнях науковців враховуються різні мотиваційні чинники, пов'язані з тією роллю, яку вони відіграють у регуляції спортивної діяльності. Накопичені дані мають розрізнений і суперечливий характер, що можна пояснити відмінностями у теоретичних конструктах, які використовуються, а також методах їх вимірювання (В. Базенко [3], А. Белецька [4], О. Виноградова [5], Н. Олійник [9]). Саме тому необхідно враховувати, які мотиваційні змінні розглядаються як складові структури спортивної мотивації.

Як мінімум, можна виділити три основні аспекти вивчення мотивації загалом та спортивної мотивації, зокрема:

- топологічний (змістовий) аспект, який передбачає розгляд змісту основних мотивів діяльності;
- структурний аспект, що містить мотиваційні змінні як єдине утворення, яким, власне, і виступає мотивація.
- динамічний аспект, який містить весь комплекс чинників, що забезпечують процес формування, розвитку, згасання мотивації, а також розвиток демотивації.

На основі аналізу праць дослідників (А. Архелюк [2], П. Горностай [10], А. Драчук [6], О. Марченко [7]) виокремлено такі мотиваційні змінні, як зовнішні та внутрішні мотиви спортивної діяльності, ціннісні орієнтації, що визначають змістовий аспект спрямованості особистості спортсмена, а також заздрість як один із мотивів, що забезпечує успішність у ситуації змагання.

Структура мотивації розглядається у соціально-психологічному контексті на прикладі представників командних та індивідуальних видів спорту, коли сам факт наявності команди може зумовлювати унікальність поєднання та ступінь прояву цих мотиваційних змінних.

Науковцями проведено порівняльні дослідження індивідуальної діяльності особистості та груповий її рівень, які розглядаються як цілі-цінності та включають великий кластер переконань і форм поведінки, більш чітко операціоналізованих цінностей (О. Алексєєв [1], А. Белецька [4], О. Мітова [8], Г. Проценко [11]).

На індивідуальному рівні продовжується дослідження індивідуалізму та колективізму як ціннісних орієнтацій. Індивідів, що схиляються до колективізму, називають алоцентричними, а до індивідуалізму – ідіоцентричними особистостями [7, с. 84].

Аналіз вище задекларованих досліджень показав ефективність як індивідуальної діяльності так і колективної роботи та відмінностей у поведінці індивідів залежно від означеного виду роботи.

Наприклад, у двох типів культур виявлено розбіжності у локусі контролю, каузальної атрибуції, емоційних реакцій, значимості особистісної чи соціальної ідентичності, формах поведінки у конфлікті, стилях викладання тощо [5, с. 108].

Видається цікавим дослідження особливостей ціннісних орієнтацій у спортсменів індивідуальних і командних видів спорту та їх зв'язки із мотиваційної сферою, на що вказує залежність результатів, демонстрованих спортсменами, від факту наявності команди, у складі якої вони перебувають.

Так, неодноразово здійснювалися спроби емпіричної перевірки широко поширеного уявлення про те, що інтроверти зазвичай віддають перевагу заняттям індивідуальними видами спорту, а екстраверти – командними [9, с. 93]. Цей стереотип не знаходить однозначного підтвердження у дослідженнях.

Горностаї П. у монографії «Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії» аналізуючи дослідження групової та індивідуальної діяльності у спорті встановив, що елементарною одиницею цієї діяльності є конкретна дія спортсмена. Автором встановлено, що у тих видах спорту, у яких потрібен фізичний контакт, таких як боротьба вільна чи футбол, спостерігаються подібні дії спортсменів, проте у першому виді спорту спортсмен є членом команди, у другому – діє індивідуально [12, с. 185].

Досліджуючи зарубіжні публікації, О. Алексєєв встановив відмінності у діяльності та поведінці спортсменів індивідуальних та командних видів спорту. Автор виявив, що схильність до домінування більше проявляється у спортсменів індивідуальних видів спорту, командні гравці – менш схильні до домінування [1, с. 142].

Такі результати виявилися недостовірними, оскільки у дослідженні була задіяна незначна кількість вибірки (учасників видів спорту).

Подібні дослідження проведені П. Горностаї серед студенток спортивного коледжу. Автором підтверджено, що між студентками наявні значні розбіжності у діяльності та поведінці залежно від індивідуального чи колективного виду спорту. Так, значну відмінність показав критерій – інтерес до протилежної статі, який виявився у студенток індивідуальних видів спорту більш значущим [12, с. 219].

Однак у дослідженнях, проведених на більш об'ємних вибірках, було виявлено й інші відмінності.

Репрезентативна вибірка спортсменок була обстежена у роботі Г. Проценко. За допомогою 16-факторного тесту Кеттела вивчалися особистісні особливості 156 членів Американської аматорської асоціації та членів олімпійської жіночої команди. Було виявлено, що спортсменки – представниці індивідуальних видів спорту більш схильні до домінування, до ризику, більш чутливі, інтровертовані, рішучі та самостійні порівняно зі спортсменками, які займаються командними видами. Комплексний профіль особистості спортсменок у командних видах спорту містив такі особливості, як врівноваженість, практичність, надійність та інтерес до поточних подій. Крім цього, у командних видах спорту, жінки менше орієнтовані на задоволення своїх поточних потреб і компетентні у побутових соціальних відносинах, ніж представниці індивідуальних видів спорту [11, с. 14].

Н. Олійник наводить результати дослідження за участю 1500 спортсменів, у якому не було виявлено будь-яких відмінностей в особистісних особливостях (зокрема, показники екстраверсії та інтроверсії) у спортсменів, які займаються індивідуальними та командними видами спорту [9, с. 84].

Отже, при порівняльному вивченні дій і поведінки спортсменів командних та

індивідуальних видів спорту спостерігаються відмінності за окремими критеріями та показниками. До таких показників віднесено комунікацію і товариськуність. В індивідуальних видах спорту спортсмени більш замкнуті в собі, у командних – відзначаються бажанням спілкуватися і ділитися досвідом своїх досягнень.

В індивідуальних видах спорту спортсмени проявляють меншу тривожність, більшу самостійність та уміння протистояти зовнішнім впливам. Дослідження показали, що ці особистісні характеристики не знімаються залежно від статі [8, с. 145].

У індивідуальному виді спорту спортсмен ставить перед собою особистісні цілі. «Я» визначається в індивідуалістичній культурі як незалежна, здатна вижити поза групою одиниця, а окремі індивіди, як базові одиниці соціального сприйняття.

Індивідуалісти є членами багатьох груп, але на протигагу нуклеарній сім'ї, від них не залежать. На їх поведінку важко впливати командними методами. На таких спортсменів ефективніше діють переговори, спрямовані на досягнення чи зміну особистісного статусу. Проте у них виникають частіші конфліктні ситуації у порівнянні із спортсменами колективних видів спорту [10, с. 63].

У колективних видах спорту інтереси групи є основними, інтереси особистості – похідними. Спортсмени перед прийняттям рішення враховують інтереси, уподобання та думки членів команди. У них переважає почуття дбайливості, залученості до життя колективу та його членів, потреба прийти на допомогу у скрутній ситуації. У них виникає відчуття залежності від дій команди [5, с. 81].

У більшості випадків тренеру не слід наголошувати своїм вихованцям про цей сприятливий чинник, особливо коли він має справу з високомотивованими спортсменами, націленими на високий результат, а не на близькі соціальні відносини.

Багато закладів освіти у регіонах все ще продовжують працювати в рамках соціальних систем та цінностей, описаних у роботі В. Базенко [3]. У роботах автора наочно продемонстровано, що в деяких контекстах членство у групах високого статусу доступне не лише спортсменам, а й тим, хто має відношення до спортивної діяльності (лідери вболівальників, керівники комітетів тощо), особливо у невеликих спільнотах. У міському середовищі з його роз'єднаністю та анонімністю спортсмен не обов'язково є членом високостатусної групи.

Отже, тренер, який робить значний акцент на певному виді соціального заохочення юних спортсменів, може не порозумітися зі своїми вихованцями через недостатнє знайомство з системою цінностей підлітків і молодих спортсменів, що належать до певної соціальної групи.

У цьому контексті певні інтереси становлять результати дослідження поведінки спортсменів, отримані в працях А. Архелюк [2], В. Базенко [3], А. Белецької [4], О. Мітової [8], Н. Олійник [9], Г. Проценко [11]. Н. Олійник, зокрема, визначив, що мотивація успіху у спортивних змаганнях у будь-який період підготовки залишається високою на відміну від впевненості перемоги у змаганнях [9, с. 117].

Спортсменам, які брали участь у Олімпійських іграх було поставлене запитання: «Про що вам думалося, коли в небо по флагштоку став підніматися прапор вашої країни?». Учасники відповіли, що в першу чергу думали про батьків, які ними пишалися б. Звернемо увагу на те, що насамперед спортсмени думають про сім'ю та близьких. Можна констатувати, що у наведеній відповіді простежується вплив на «спонукання до перемоги» колективістської ціннісної орієнтації.

На основі аналізу вищезазначених досліджень можна припустити, що ціннісні

орієнтації здатні істотно впливати на формування мотиваційної сфери спортсмена і навіть виступати як мотиваційні змінні, що зумовлюють особливості структури мотивації спортивної діяльності. Можливими мотивами участі у змаганнях стає розуміння спортсменами соціальної мети їх вчинків чи досягнень. Іншими мотивами можуть бути і власні приховані бажання спортсмена. Оптимально, якщо вони збігаються, якщо соціальне значення досягнення мети стає особисто значимим для спортсмена. Такі цілі та мотиви активізують інтерес до майбутнього змагання та перемоги [7, с. 87].

Отже, залежно від індивідуальної чи колективної участі у змаганнях ціннісні орієнтації по-різному впливають на мотиваційну сферу спортсмена. Мотиви відіграють певну роль у структурі спортивної мотивації і взаємопов'язані з іншими мотиваційними змінними, залежно від участі спортсменів у індивідуальних чи колективних видах спорту.

Дослідження довели, що у спортсменів індивідуальних видів спорту індивідуалістські ціннісні орієнтації сприяють підвищенню інших мотиваційних змінних, у командних видів спорту цьому сприяють соціальні мотиви.

На основі проведеного дослідження встановлено, що у більшості наукових праць, присвячених вивченню спортивної мотивації, переважає розгляд окремих мотиваційних змінних, переважно основних спортивних мотивів діяльності. Проте наявні дані часто відрізняються множинністю трактувань та інтерпретацій, що, у свою чергу, обумовлює наявність найрізноманітніших методик для їх емпіричного дослідження.

Не претендуючи на побудову певної універсальної моделі спортивної мотивації, ми зосередили увагу до вивченні тих мотиваційних змінних, які дозволять розглянути й охарактеризувати структуру спортивної мотивації у соціально-психологічному контексті, у представників командних та індивідуальних видів спорту, у яких факт наявності команди може зумовлювати унікальність поєднання та ступінь прояву даних мотиваційних змінних.

До таких змінних ми віднесли: зовнішні та внутрішні мотиви спортивної діяльності, ціннісні орієнтації, типи спрямованості особистості спортсмена, а також заздрість як один із мотивів, що забезпечують успішність у ситуації змагання.

Відтак, структура спортивної мотивації розглядається нами як система взаємопов'язаних внутрішніх і зовнішніх мотивів, що забезпечують прагнення до досягнення високих результатів у спорті вищих досягнень, яка обумовлена соціально-психологічним контекстом – наявністю чи відсутністю команди як групи («єдиного цілого»), чинників, що детермінують особливості професійного розвитку спортсменів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розробці програм, які забезпечують підготовку професійних спортсменів до виступу на національних та міжнародних змаганнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев О. Зарубіжний досвід професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до диференціації та індивідуалізації фізичного виховання учнів. *Молодь і ринок*. 2022. № 3–4(201–202). С. 138–145.
2. Архелюк А., Байдюк М. Використання психологічної підготовки під час навчально-тренувальних занять футболістів. *Актуальні питання фізичної культури, спорту та ергоterapiї*: матеріали II Міжнар. наук.-спорт. конгресу студентів та молодих вчених (Чернівці, 24–25 квітня 2020 р.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2020. С. 3–4.
3. Базенко В. Європейський досвід управління розвитком фізичної культури та спорту на місцевому

- рівні. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1(50), ч. 1. С. 156–165.
4. Белецька А. А. Психологічні особливості мотиваційної спрямованості спортсменів командних та індивідуальних видів спорту. *The scientific heritage*. 2020. № 54. С. 59–63.
 5. Виноградова О. В., Євтушенко Н. О. Групова динаміка та комунікації: навч. посіб. Київ: ДУТ, 2018. 223 с.
 6. Драчук А. І. Психологічна сумісність та структура психологічного клімату в спортивній команді. *Теоретико-методичні основи контролю у фізичному вихованні та спорті*. Вінниця: Планер, 2017. С. 103–115.
 7. Марченко О. Ю. Вплив занять спортом на формування цінностей індивідуальної фізичної культури студентів. *Спортивний вісник Придніпров'я*. 2009. № 2–3. С. 82–89.
 8. Мітова О. О. Сучасні тенденції розвитку командних спортивних ігор як передумова формування уніфікованої системи контролю в процесі багаторічної підготовки. *Молодь та олімпійський рух: зб. тез доповідей XII Міжнар. конф. молодих вчених (Київ, 17 травня 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 144–146.
 9. Олійник Н. А., Войтенко С. М., Олійник Н. А., Войтенко С. М. Психологічні особливості спортивної діяльності: монографія. Вінниця: ВНАУ, 2020. 240 с.
 10. Оптимізація групової взаємодії в малих групах: посібник / П. П. Горностаї, Л. Г. Чорна, О. Л. Коробанова та ін.; за наук. ред. П. П. Горностаї. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2020. 126 с.
 11. Проценко Г. В. Стиль спілкування тренера як фактор успішності сумісної діяльності у спортивній команді (на прикладі юних волейболісток): автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.01. Київ, 2010. 20 с.
 12. Свідоме і несвідоме у груповій взаємодії: монографія / [П. П. Горностаї, О. Л. Коробанова, О. Т. Плетка та ін.]; за наук. ред. П. П. Горностаї. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 244 с.

REFERENCES

1. Aliksieiev, O. (2022). Zarubizhnyi dosvid profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury do dyferentsiatsii ta indyvidualizatsii fizychnoho vykhovannia uchniv. *Molod i rynok*, 3–4 (201–202), 138–145 [in Ukrainian].
2. Arkheliuk, A., Baidiuk, M. (2020). Vykorystannia psykhologichnoi pidhotovky pid chas navchalno-trenavalnykh zaniat futbolistiv. *Aktualni pytannia fizychnoi kultury, sportu ta erhoterapii: materialy II Mizhnar. nauk.-sport. konhresu studentiv ta molodykh vchenykh (Chernivtsi, 24–25 kvitnia 2020 r.)*. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 3–4 [in Ukrainian].
3. Bazenko, V. (2017). Yevropeyskyi dosvid upravlinnia rozvytkom fizychnoi kultury ta sportu na mistsevomu rivni. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia, issue 1(50), vol. 1, 156–165* [in Ukrainian].
4. Beletska, A. A. (2020). Psykhologichni osoblyvosti motyvatsiinoi spriamovanosti sportsmeniv komandnykh ta indyvidualnykh vydiv sportu. *The scientific heritage*, 54, 59–63 [in Ukrainian].
5. Vynogradova, O. V., Yevtushenko, N. O. (2018). Hrupova dynamika ta komunikatsii. Kyiv: DUT [in Ukrainian].
6. Drachuk, A. I. (2017). Psykhologichna sumisnist ta struktura psykhologichnoho klimatu v sportyvni komandi. *Teoretyko-metodychni osnovy kontroliu u fizychnomu vykhovanni ta sporti*. Vinnytsia: Planer [in Ukrainian].
7. Marchenko, O. Yu. (2009). Vplyv zaniat sportom na formuvannia tsinnosti indyvidualnoi fizychnoi kultury studentiv. *Sportyvnyi visnyk Prydniprov'ia*, 2–3, 82–89 [in Ukrainian].
8. Mitova, O. O. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku komandnykh sportyvnykh ihor yak peredumova formuvannia unifikovanoi systemy kontroliu v protsesi bahatorichnoi pidhotovky. *Molod ta olimpiyskyi rukh: zb. tez dopovidei XII Mizhnar. konf. molodykh vchenykh (Kyiv, 17 travnia 2019 r.)*. Kyiv, 144–146 [in Ukrainian].
9. Oliinyk, N. A., Voitenko, S. M., Oliinyk, N. A., Voitenko, S. M. (2020). Psykhologichni osoblyvosti sportyvnoi diialnosti. Vinnytsia: VNAU [in Ukrainian].
10. Optymizatsiia hrupovoi vzaiemodii v malykh hrupakh. (2020). / P. P. Hornostai, L. H. Chorna, O. L. Korobanova ta in. P. P. Hornostaia (Ed.). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
11. Protsenko, H. V. (2010). Styl spilkuvannia trenera yak faktor uspishnosti sumisnoi diialnosti u sportyvni komandi (na prykladi yunykh voleibolistok). *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
12. Svidome i nesvidome u hrupovii vzaiemodii (2018). [P. P. Hornostai, O. L. Korobanova, O. T. Pletka ta in.]. P. P. Hornostaia (Ed.). Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].